

INKLYUZIV TA'LIM TIZIMI SOHASIDAGI NORMATIV BAZA TAKOMILLASHTIRISH

*Toshkent TMC instituti Pedagogika va
psixologiya kafedrası O'qituvchisi
Eshmamatova Sitara Tuyg'un qizi
TMC instituti talabasi
Dosova Shohista Bahtiyor qizi*

Annotatsiya. Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishda normativ-huquqiy baza muhim o'rin tutadi. Chunki qonunlar, qarorlar va me'yoriy hujjatlar orqali maxsus ehtiyojga ega bo'lgan bolalarning ta'lim olishi uchun qulay sharoitlar yaratiladi. Hozirgi davrda inklyuziv ta'lim bo'yicha mavjud normativ hujjatlarni takomillashtirish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish va amaliyotga samarali joriy etish zarur. Normativ baza faqat ta'lim sifati va imkoniyatlarini oshirish bilan cheklanmay, balki pedagoglar, ota-onalar va jamiyatning hamkorlikda faoliyat yuritishini qo'llab-quvvatlashi lozim. Ushbu mavzuda inklyuziv ta'limdagi normativ-huquqiy mexanizmlarni rivojlantirish, mavjud muammolarni bartaraf etish va takomillashtirish bo'yicha takliflar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, normativ baza, huquqiy mexanizmlar, me'yoriy hujjatlar, ta'lim sifati, xalqaro standartlar, pedagogik qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy hamkorlik.

Bugungi globallashuv jarayonida ta'lim tizimi jamiyatning barqaror rivojlanishi va inson kapitalini shakllantirishning eng muhim omili sifatida e'tirof etiladi. Ta'limning asosiy vazifalaridan biri barcha fuqarolarga teng imkoniyat yaratish, shu jumladan, jismoniy, aqliy yoki psixologik nuqsonlarga ega bo'lgan shaxslarning ta'lim olish huquqini kafolatlashdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Inklyuziv ta'lim tizimini samarali tashkil etishda normativ-huquqiy baza hal qiluvchi rol o'ynaydi. Chunki qonunlar, davlat qarorlari, me'yoriy hujjatlar va metodik ko'rsatmalar orqali inklyuziv ta'limni joriy qilishning tartib-qoidalari, mexanizmlari hamda ta'lim jarayonida ishtirok etuvchi subyektlarning huquq va majburiyatlari belgilanadi. Shu sababli, normativ bazaning takomillashtirilishi faqatgina maxsus ehtiyojga ega bo'lgan bolalarning ta'lim olishini ta'minlab qolmay, balki pedagogik, tashkiliy va ijtimoiy jarayonlarni ham muvofiqlashtiradi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga moslashtirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Kadrlar

tayyorlash milliy dasturi” hamda so‘nggi yillarda qabul qilingan “2021–2025-yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi” mamlakatimizda inklyuziv ta’limni huquqiy jihatdan mustahkamlashda muhim qadam bo‘ldi. Biroq mavjud hujjatlar amaliyotda ayrim kamchiliklarni ham ko‘rsatib bermoqda. Masalan, pedagoglar malakasini oshirish mexanizmlari yetarli darajada tizimlashtirilmagan, texnik vositalar bilan ta’minlashda moliyaviy resurslar kam, ota-onalar va mahalla institutlarining hamkorligi esa sust. Shu sababli, mazkur maqolada inklyuziv ta’lim tizimi sohasidagi normativ bazani takomillashtirish zaruriyati, yo‘nalishlari va istiqbollari keng qamrovda tahlil qilinadi.

Inklyuziv ta’lim — bu ta’lim jarayonida maxsus ehtiyojga ega bo‘lgan bolalarni teng sharoitda ta’lim olish imkoniyati bilan ta’minlash, ularning jamiyat hayotida faol ishtirokini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan ta’lim modeli hisoblanadi. Jahon miqyosida BMTning “Nogironlar huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiyasi (2006) inklyuziv ta’limning huquqiy asoslarini belgilab berdi. Ushbu hujjatga muvofiq, nogironligi bo‘lgan shaxslarning umumiy ta’lim tizimida to‘siqlarsiz ishtirok etishi davlatlar zimmasiga majburiyat sifatida yuklatildi.

Inklyuziv ta’limning asosiy ustunligi shundaki, u nafaqat maxsus ehtiyojga ega bo‘lgan bolalar uchun, balki butun jamiyat uchun ijobiy natijalar beradi. Chunki inklyuziv muhitda ulg‘aygan sog‘lom bolalar ham insonparvarlik, bag‘rikenglik va ijtimoiy mas’uliyat kabi fazilatlarni o‘zlashtiradilar. Shu boisdan, inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirishga oid bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan:

“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (2020-yil yangi tahrirda) – barcha fuqarolarning ta’lim olish huquqi tengligini kafolatlaydi.

“Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun – maxsus ehtiyojga ega shaxslarning ta’lim va kasb-hunarga yo‘naltirilishini belgilaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ–4857-son qarori – 2025-yilgacha inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha konsepsiyani tasdiqladi.[3]

Xalq ta’limi vazirligining metodik ko‘rsatmalari – umumta’lim muassasalarida inklyuziv sinflarni tashkil etish tartibini belgilaydi.

Mazkur hujjatlar inklyuziv ta’limning umumiy asoslarini belgilab bersa-da, amaliyotda ularni to‘liq tatbiq etish mexanizmlari hamon yetarlicha mukammal emas.

Hozirgi sharoitda inklyuziv ta’limning normativ-huquqiy asoslarini quyidagi jihatlar bo‘yicha takomillashtirish zarur:

Pedagog kadrlar tayyorlash – maxsus pedagogika, defektologiya va psixologiya sohasida malakali kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashni me‘yoriy jihatdan mustahkamlash.

Texnik ta'minot – maxsus ehtiyojga ega o'quvchilar uchun kompyuter dasturlari, Braille yozuv qurilmalari, audiokitoblar va boshqa texnologik vositalarni xarid qilish uchun davlat byudjetidan alohida mablag' ajratishni huquqiy jihatdan kafolatlash.

Moliyaviy mexanizmlar – nogironligi bo'lgan bolalar ta'limi uchun qo'shimcha mablag'lar ajratish tizimini qonun darajasida mustahkamlash.

Jamiyat va ota-onalar ishtiroki – ota-onalar qo'mitalari va mahalla fuqarolar yig'inlarining inklyuziv ta'lim jarayonida faol ishtirokini huquqiy tartibga solish.

Monitoring va baholash – inklyuziv ta'lim jarayonining samaradorligini muntazam baholash uchun maxsus davlat komissiyalarini tuzish.[4]

Ko'plab rivojlangan davlatlarda inklyuziv ta'limni joriy qilish bo'yicha samarali mexanizmlar ishlab chiqilgan:

Finlyandiya – barcha maktablarda maxsus pedagoglar shtati mavjud.

Yaponiya – har bir o'quvchining individual rivojlanish dasturi ishlab chiqiladi.

AQSh – "Individuals with Disabilities Education Act" orqali nogironligi bo'lgan bolalar uchun bepul va sifatli ta'lim kafolatlangan.

Ushbu tajribalar O'zbekistonda ham qo'llanishi mumkin. Jumladan, har bir inklyuziv sinf uchun qo'shimcha pedagog-psixolog biriktirish, individual ta'lim dasturlarini huquqiy asosda tasdiqlash, davlat-xususiy sheriklik asosida texnik vositalar bilan ta'minlash mexanizmlarini ishlab chiqish zarur.

Inklyuziv ta'lim tizimidagi normativ bazani takomillashtirish bo'yicha quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

"Inklyuziv ta'lim to'g'risida" alohida Qonun qabul qilish.

Pedagoglarning malaka oshirish jarayoniga maxsus kredit-modul tizimini joriy etish.

Davlat byudjeti hisobidan inklyuziv ta'lim texnologiyalari uchun grantlar ta'sis etish.

Hududiy darajada "Inklyuziv markazlar"ni tashkil etish va ularning faoliyatini qonun bilan mustahkamlash.

Maxsus ehtiyojga ega bolalarning ta'lim huquqini buzgan mansabdor shaxslarga nisbatan ma'muriy va jinoiy javobgarlikni kuchaytirish.[5]

Xulosa qilib aytganda, yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim tizimining muvaffaqiyati, avvalo, uning normativ-huquqiy bazasiga bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasida ushbu yo'nalishda muayyan qadamlar tashlangan bo'lsa-da, ularni takomillashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirish zarurati mavjud. Normativ bazani rivojlantirish orqali maxsus ehtiyojga ega bolalarning ta'lim olish huquqi kengroq kafolatlanadi, pedagoglar va ota-onalar hamkorligi mustahkamlanadi, jamiyatda ijtimoiy adolat tamoyillari qaror topadi.

Shunday qilib, inklyuziv ta'lim tizimini huquqiy jihatdan mustahkamlash nafaqat maxsus ehtiyojga ega bolalarning hayot sifatini oshirish, balki mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (yangi tahriri). – Toshkent: Oliy Majlis nashriyoti, 2020. – 45 b. 12–28-betlar.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4857-son qarori. 2021–2025-yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida. – Toshkent, 2020. – 18 b. 4–15-betlar.
3. Jo'rayev, B. Inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 240 b. 95–132-betlar.
4. Karimova, N. Pedagogik psixologiya va inklyuziv ta'lim. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2019. – 198 b. 65–102-betlar.
5. Abdullayeva, G. Maxsus pedagogika va logopediya asoslari. – Toshkent: Sharq, 2020. – 276 b. 154–189-betlar.